

Կարպիս Սուրենյան

Անհավատալի՞ն՝ մեր կողքին

...ես անքնությամբ վճարեցի իմ ապրած
գեղագիտական ապրումի դիմաց,
որովհետև ողջ գիշեր, իրոք, ինձ
«հալածում» էր սոնատի երաժշտությունը ...

Կյանքի հմայքներից մեկը, գուցե ամենաթանկը, այն թաքուն, խորապես կենդանի, հոգին թարմ պահող զգացողությունն է, թե միշտ էլ մի լավ անակնկալ սպասում է քեզ՝ չգիտես ինչ, երբ, որտեղ: Այդպիսի անակնկալ էր Վերին Զեյթունի Կամարակ թաղամասում, մոտ քառասուն տարի առաջ հայրենադարձի կառուցած մի պարզուկ տան մեջ. ծանոթացա հրաշքի նման մի երևույթի, որ ունի անուն՝ Հարություն Դելլայան: Հիմա կասե՞ք՝ ո՞վ է, ի՞նչ հրաշք:

Համբերեցեք: Ձեզ համար նույնպես կլինի անակնկալ, եթե հեռվից սկսեմ նրա պատմությունը, որին ես էլ անձանոթ էի դեռ մի երկու շաբաթ առաջ: Քառասունյոթ տարեկան է Հարություն Դելլայանը, ունի համակրելի, անձնվեր կին և երկու դուստր, երկուսն էլ կոնսերվատորիայի ուսանողուհի, մեկը՝ հինգերորդ կուրսում, դաշնակահար, մյուսը՝ երկրորդ կուրսում, ջութակահար: Ինքը ծնվել է Աթենքում, պատերազմից առաջ, կեսարացի արհեստավոր հոր և պոլսեցի զարգացած, մի քանի լեզու իմացող մոր ընտանիքում: Ծանր մանկություն է ապրել պատերազմի տարիներին. հիտլերյան արհավիրքի տակ տառապող Աթենքի փողոցներում տեսել է հազարավոր սովահարների մահը, գնդակահարությունների և ռմբակոծությունների սարսափն է ապրել, մնացել է որբ, երբ ֆաշիստներն իր հորն էլ ձերբակալել ու տարել են Գերմանիա, իսկ փրկված հայրիկի վերադարձը, պատերազմից հետո, եղել է այնպիսի ցնցող ուրախություն, որ մինչև հիմա էլ այդ պահը նա հիշում է որպես իր կյանքի ամենավառ մի ապրումը: Այնուհետև՝ հայրենադարձություն 1947-ին: Հարությունը տասը տարեկան է և, բնական է, դպրոց է հաճախում: Շատ չանցած, հողամաս են ստանում և սկսում տուն կառուցել: Եվ այդ դժվար գործին մասնակցում է նաև դպրոցականը, ինչպես բոլոր հայրենադարձ երեխաները այդ տարիներին, երբ իրենց ծնողներն զբաղված էին համատարած տնաշինությամբ և կարճ ժամանակում Երևանի շուրջ, ամայի տարածությունների վրա, ծաղկում էին ընդարձակ թաղամասեր, որոնցից մեկը հենց Զեյթունն էր:

Ճակատագիրը դեռ պատանեկան տարիքից փորձությունների է ենթարկել Հարությունին: Դժբախտ պատահարի հետևանքով ծանր հիվանդանում է հայրը, և նա, դեռ միջնակարգը չավարտած, ստիպված է աշխատանքային կյանքն սկսել որպես բանվոր: Հետո վաղաժամ մահանում է մայրը: Եվ ընտանիքի ամբողջ հոգսը ծանրանում է ավագ որդի Հարությունի ուսերին: Զինվորական ծառայությունից հետո երկար տարիներ որպես ֆրեզերագործ աշխատում է Երևանի ֆրեզերային հաստոցների գործարանում: Բարձրագույն ուսման մասին այլևս չէր էլ կարող մտածել. վաղուց արդեն հրաժարվել էր պատանեկան այդ երազանքից:

Բայց նրա հոգում արվեստի սերն էր կայծկլտում: Դեռ տառապալից մանկության օրերին մայրն է գցել այդ կայծն իր կոմիտասյան երգերով ու գեղեցիկ խոսքերով, գցել բնականորեն, նախնականորեն, չկասկածելով անգամ, որ իր զավակի հոգու խորքում տաղանդ է թաքնված, կյանքի և բնության գեղեցկություններն ու արհավիրքները տարերայնորեն ընկալող և կուտակող տաղանդ, որ կարող է մի օր բռնկվել այդ կայծից: Բայց ինքը՝ Հարությունն էլ չի կասկածել, գաղափար անգամ չի ունեցել իր տաղանդի մասին մինչև... հասել է կյանքի ճանապարհի կեսին: Չի կասկածել նույնիսկ այն օրը, երբ իր բանվոր ընկերներից մեկի գրած քառյակի վրա, կիթառ տնկտնկացնելով, հորինել է մի մեղեդի, որ իսկույն գրավել է իր ընկերներին, սկսել են երգել: Միայն արվեստի սիրուց մղված, նույնպես նախնականորեն, փորձել է բանաստեղծություններ գրել ու նկարել, և դա տարերային հաճույք է պատճառել նրան: Գործարանում կազմակերպվել է արվեստասերների խմբակ, մեծ արվեստագետների հետ ծանոթանալու ինքնաբուխ ցանկությունը նրանց մղել, համարձակություն է տվել այցելելու Մ. Սարյանին, Հ. Ներսիսյանին, Վ. Փափազյանին:

Հարությունը հուզմունքով հիշում է մանավանդ Փափազյանի սիրալիր ընդունելությունը, պատմածները Վարուժանի, Միամանթոյի, Կոմիտասի մասին և հատկապես մի խոսքը. «Եկեք, եկեք, սիրելիներս, եթե արվեստի սերը ձեզ մղում է գալ՝ երկաթ տաշելու հոգնությունից հետո»: Շուրջ տասնհինգ տարի առաջ Երևանում կազմակերպվեց ժողովրդական կոնսերվատորիա, ուր մեր հայտնի կոմպոզիտորները, իրենց բարի կամեցողությամբ, անձնվիրաբար, անշահախնդրորեն,

աշխատեցին երեք տարի: Ի՞նչն ստիպեց ֆրեզերագործ բանվոր, հասուն մարդ Հարություն Դելլալյանին՝ ընդունելության դիմում տալու, երբ ոչ երաժշտական նոտագրություն գիտեր, ոչ էլ ընդհանրապես գաղափար ուներ լուրջ երաժշտության մասին, մեծ կոմպոզիտորների անուններն անգամ չգիտեր՝ ոչ Բախ կամ Մոցարտ, ոչ Բեթհովեն կամ Լիստ, միայն՝ Կոմիտաս: Ինչո՞ւ դիմում տվեց բուն ցանկությամբ և հույսով, բայց նրա սիրտ մարեցնող վախով, որ կարող են չընդունել իրեն: Այսօր ինքն էլ դժվարանում է պատասխանել այդ հարցին: Երևի թաքուն տաղանդն սկսել էր արդեն բռնկվել արվեստասիրության կայծկլտումից: Ստուգեցին նրա երաժշտական ընդունակությունները և ընդունեցին: Ոչ միայն ժողովրդական կոնսերվատորիա, այլև, որոշ ժամանակ հետո, Երևանի պետական կոնսերվատորիա: Երեսունհինգ տարեկան բանվորը նստեց առաջին կուրս՝ դպրոցավարտ պատանիների հետ: Հասուն մարդ, որ դեռ լողալ անգամ չգիտեր, նա բուն թափով նետվեց երաժշտական ուսումնառության ծովը, որպեսզի հինգ տարի հետո, անցնելով իրեն համար քառասպտիկ բարդ առարկաների լրիվ դասընթացը, դուրս գա մյուս ափը որպես... լուրջ կոմպոզիտոր:

«Արևոտ օրեր էին իմ կյանքում, ամեն օր մի նոր աշխարհ էր բացվում ինձ համար» ասում է Հարությունը, երախտագիտությամբ խոսելով իր ուսուցիչների՝ Է. Միրզոյանի, Ղ. Մարյանի, Է. Բաղդասարյանի, Ա. Տերտերյանի և մյուս դասախոսների մասին, որոնք շարունակ հուսադրում, քաջալերում էին նրան: Եվ նա կենսականորեն կարիք ուներ այդ քաջալերության, որովհետև արևոտ օրեր էին իր հոգու, իր բացվող տաղանդի համար, բայց շատ դժվար օրեր՝ արդեն ամուսնացած, երկու երեխայի տեր մարդու իր կենցաղում: Կյանքի անողոք առօրյան իրենից պահանջում էր կամքի մեծ լարում և լուռ զոհողություններ: Գիշերներն էր աշխատում ապրուստի համար: Օրական երկու տոննա երկաթ էր անցնում իր ձեռքերով, մատները սևանում էին ու փայտանում, և դաշնամուրային դասի գնալուց առաջ կես ժամ, մեկ ժամ տաք ջրի մեջ էր պահում այդ նույն մատները, որպեսզի կարողանա նվագել, որպեսզի «ամոթով չմնա դասատուի առաջ»: Բայց ամեն ինչ իր չափն ու սահմանը ունի. վերջիվերջո ստիպվեց հրաժեշտ տալ տարիներով սիրելի դարձած, բայց այնքան հոգնեցուցիչ երկաթների, բոլոր ուժերը նվիրելու համար երաժշտական քառասորովի ուսումնառությանը: Ահա թե ինչու «անձնվեր» կոչեցի իր համակրելի կնոջը՝ Հերմինեին...

Բռնկված թաքուն տաղանդի կրակը դուրս էր ժայթքում արդեն, բոցավառվում կամերային երկերի մեջ, որ նա ստեղծում էր ուսումնառության շրջանում, իսկ դիպլոմ ային աշխատանքը դարձավ իր առաջին սիմֆոնիան: Կոնսերվատորիան ավարտելուց հետո, հաջորդ տարի՝ 1979-ին, Հարություն Դելլալյան կոմպոզիտորը դարձավ Հայաստանի կոմպոզիտորների միության անդամ: Այժմ նա արդեն շուրջ երկու տասնյակ երկերի հեղինակ է՝ սոնատներ դաշնամուրի, ջութակի, թավջութակի, կլարնետի, ֆագոտի, դաշնամուրային կոնցերտ, վոկալ-սիմֆոնիկ երկեր, երեք սիմֆոնիա, երգեհոնային ռեքվիեմ, մանկական օպերա: Երևանում կատարվել են մի քանի սոնատ, ըստ որում ինքն էլ հանդես է եկել կատարումով: Վերջերս հեղինակային համերգ է ունեցել Նովոսիբիրսկ քաղաքում: Արտասահմանյան երկրներում էլ կատարվում են նրա որոշ երկերը: Եվ ամենուրեք նշում են գնահատանքով, որ նա իր ուրույն ոճն ունեցող, ինքնատիպ կոմպոզիտոր է: Այս բոլորը ես (և ոչ միայն ես) բացարձակապես չգիտեի այն օրը, երբ իմ անձանոթ ընթերցողներից մեկը՝ մի ինժեներ տիկին, որ, ինչպես պարզվեց հետո, ֆրեզերային հաստոցների գործարանում արվեստասերների այն խմբակի մասնակից է եղել, ինձ առաջարկեց այցելել իմ «հունահայ հայրենակից» կոմպոզիտորի տունը՝ ծանոթանալու իրեն և իր երկերին: Միբով, բայց նաև, անկեղծ ասած, որոշ թերահավատությամբ գնացի: Ուսումնառությունն սկսել է երեսունհինգ տարեկանում: Այն էլ կոմպոզիտորը: Անհավատալի է: Ինձ թվաց՝ հերթական մի ինքնուսի մասին է խոսքը:

Երեկո էր, մութ: Մտանք պարզուկ տան բակը: Ներսից դաշնամուրի լիահնչուն նվագ: Մեզար Ֆրա՞նկ: Առաջին զարմանքը: Բայց պարզվեց, որ նվագողը Հարությունի ավագ դուստրն է՝ կոնսերվատորիայի հինգերորդ կուրսի ուսանողուհին:

Իսկ Հարությունն ինքն առաջին իսկ հայացքից գրավեց իր անմիջականությամբ, պարզությամբ, ջերմ սրտով, սևամորուք դեմքից ու սև աչքերից ճառագայթող բարի ժպիտով, որի խորքում, սակայն, մտահոգության պես մի բան էր զգացվում, ինչպես աչքերի շուրջ երևում էին մանր կնճիռներ ժպիտի հետ:

Հենց այդպես էլ, առաջին իսկ վայրկյանից, առաջին իսկ հնչյունից, գրավեց Կոմիտասին նվիրված իր Դաշնամուրային սոնատը, որ սկսեցինք լսել մագնիտոֆոնային ձայնագրությամբ: Գրավեց ու ստիպեց

լարված ունկնդրել մինչև վերջին հնչյունը, ստիպեց նույնիսկ աչքերս փակել, ամբողջ հոգով հանձնվել այդ խիստ տպավորիչ, պատկերավոր, զարմանալիորեն նոր, ինքնատիպ երաժշտությանը, որ նաև հարազատորեն սրտառուչ է իր բարձր հայկականությամբ, խորապես հուզական է ու դրամատիկ: Վերջում անակնկալորեն ծափեր՝ բուռն ու երկարատև: Համերգի՞ց է ձայնագրվել: Որտե՞ղ: Նյու Յորքի նշանավոր համերգասրահ Գառնեգի Հոլլում: Ահա նաև այդ համերգի ծրագիրը անգլերեն. չորս դաշնամուրային սոնատ, առաջին բաժնում՝ Մոցարտի և Բեթհովենի, երկրորդ բաժնում՝ Հարություն Դելլայանի և Լիստի: Ինչպիսի ճակատագիր: Տասներկու տարի առաջ Հարություն Դելլայան բանվորը չգիտեր անգամ այդ մեծ անունները, չգիտեր նաև, որ նրանց կողքին հնչելու է Հարություն Դելլայան կոմպոզիտորի անունը՝ ոչ միայն Նյու Յորքում, այլև Վաշինգտոնում, նաև Կանադայի և Իտալիայի տարբեր քաղաքներում և այլուր, որտեղ կատարվել է այդ սոնատը...

Հիրավի ինքնատիպ ստեղծագործություն՝ ոչ միայն իր ոճով, երաժշտական ուրույն պատկերավորությամբ և հուզական ու իմաստային լիցքով, այլև տեխնիկական նոր, հնարամիտ միջոցներով, որոնք տեղ-տեղ արտասովոր հնչողություն են տալիս դաշնամուրին, բայց ոչ ինքնանպատակորեն զարմացնելու, այլ բովանդակությունն ազդու արտահայտելու համար միայն: Ոչ մի ավելորդ հնչյուն, զգացումների չթուլացող լարվածություն և հագեցվածություն, որ բխավող հակադրությունների միջով անցնում է սոնատում ծայրից ծայր, ստեղծելով յուրօրինակ էպիկա-քնարական դրամատիզմը և պատկերալից իմաստի ամբողջականությունը: Սոնատն սկսվում է գահավեժ, թավալուն հնչյուններով, որոնք փոթորկման, հրդեհման կամ փլուզման պատկեր են ստեղծում: Եվ ապա՝ ծանր զանգերի դողանքը: Գլխավոր մեղեդին, շատ հայկական և շատ հուզիչ, երբեք չի կարողանում ամբողջանալ, շարունակ ընդհատվում է փլուզումներով շիկացած ժայթքումներով, ասես ուզում է մոտենալ կարոտի աշխարհից, իշխող ներկայություն դառնալ, բայց մնում է նույն կարոտի աշխարհում և, ի վերջո, տարբերակվում է ու հնչում մարդկային ձայնով հեռուններից, տրտմորեն ու լացացնելու չափ հուզելով, ասես կարոտի լեռնալանջից բերելով հուշ դարձած ծաղկավետ ապրումների բուրմունքը: Ի դեպ, այդ մարդկային ձայնն էլ, որ դաշնակահարն է կատարում, ընդամենը չորս նոտա, սոնատի ժանրում տեխնիկական նորություն է, հնարանք, որ տեղին է ու հենց դրա համար էլ շատ ազդու:

Սոնատը կոչվում է Նվիրում Կոմիտասին: Վերնագիրը ծրագրայնություն է թելադրում: Եվ ծրագիրը պարզ է դառնում այն պահին, երբ սոնատի հյուսվածքի մեջ հանկարծ անցողակիորեն առկայծում են Կոմիտասի «Անտունի» երգի դաշնամուրային հանճարեղ նվագակցության մի երկու տարաշխարհիկ, ասես աստղային հնչյունները: Այո, Անտունի դարձած Կոմիտասի փլուզվող աշխարհն է՝ կարոտների երազայնությամբ և շիկացած պոռթկումներով: Բայց ծրագրի հենց այդ պայմանական կոնկրետության շնորհիվ սոնատը թելադրում է նաև հուզական-իմաստային մեծ ընդհանրացում, զգում ես մեր դարի մարդու տագնապած հոգեկան աշխարհը՝ իր կարոտների լուսավոր թախիծով, փլուզման արհավիրքի դեմ պոռթկումներով, աշխարհի նորոգման տենչով: Իսկ երբ ծանոթանում ես հեղինակի կենսագրությանը, զգում ես նաև, որ նրա արհավիրք տեսած, բայց կյանքի և բնության սիրով բաբախած մանկության ապրումներն են հաճում սոնատի խորքերում: Գուցե այս երկի ստեղծագործական մեկնակետն են եղել, Կոմիտասի «Անտունի» երգի դաշնամուրային նվագակցության արձագանքների հետ, նաև հեղինակի մանկությունից եկած այդ ապրումները հենց, ավելի ճիշտ՝ վաղ տարիքում մորից լսած կոմիտասյան երգերի ընդհանրացված վերապրումը, որ մարմնավորվել է սոնատի գլխավոր մեղեդու մեջ: Երևանյան մի կատարման առիթով «Կոմսոմուլեց» թերթն այս սոնատը որակել է որպես «վառ ստեղծագործություն», որ «մեծ հետաքրքրությամբ ընդունվեց հասարակայնության կողմից»: Իսկ «Նյու Յորք թայմս» թերթի գրախոսը Գառնեգի Հոլլում այն համերգի առիթով ասում է, որ այս սոնատը «ծրագրի ամենագրավիչ երկն էր». ու նշելով նաև տեխնիկական նորարարությունը, սոնատին տալիս է «հալածող ստեղծագործություն» բնորոշումը: Դիպուկ բնորոշում: Ես անքնությամբ վճարեցի իմ ստացած գեղագիտական ապրումի դիմաց, որովհետև ամբողջ գիշեր, իրոք, ինձ «հալածում» էր սոնատի երաժշտությունը: Եվ հաջորդ օրերին կրկին ու կրկին գնացի լսելու, գնացի արվեստագետ ընկերների հետ, որոնք նույն ոգևորիչ տպավորությունն ստացան: Լսեցի նաև ջութակի, թավջութակի և կլարնետի սոնատների ձայնագրությունները: Կլարնետի սոնատ, կոչվում է Խորհրդածություններ և նույնպես նորարարական է այդ գործիքի համար, հատկապես գրված է իր խորությամբ: «Սովետական մուզիկա» ամսագիրը հայտնում է այն կարծիքը, թե այս սոնատում «հեղինակը խորապես անհատական շնչով է բացահայտում իր մտահղացումը»: Նույն ամսագիրը գտնում է, որ Դելլայանի թավջութակի սոնատը, որ նրա ուսանողական շրջանի երկերից է, աչքի է ընկնում «մարդկային կենդանի զգացմանը դիմելու հատկությամբ, որն այնքան գրավիչ է»:

Իմ լսած բոլոր այդ երկերին, առհասարակ, հատուկ է նույն անձնադրոշմ ոճը, որն ստիպում է ունկնդրել առանց քննադատական կեցվածքի, որովհետև հմայում է իր անկեղծությամբ, զգում ես, որ հեղինակը ուղղակի իր էությունն է արտահայտում երաժշտական հնչյունների միջոցով, նրա երաժշտությունը ոչ թե պարզապես զգացումների, մտքերի, մասնագիտական գիտելիքների, այլ ապրած կյանքի գեղարվեստական մի ձուլվածք է, և նույնիսկ թվում է երբեմն, որ մարդկային կենդանի խոսքի հուզաշեշտերն են լսում դրա մեջ: Որքան կուզեի ծանոթանալ նաև նրա մյուս, մանավանդ մեծածավալ, սիմֆոնիկ երկերին, որոնք առհասարակ դեռ չեն կատարված: Ինքն ավելի է ցավում դրա համար, որովհետև... «սխալներս կուզեի լսել»,– ասում է նա: Ինձ հատկապես հետաքրքրեց նրա վերջին երկերից մեկը, որ կոչվում է Ռեքվիեմ տրիումֆալ, այսինքն՝ Ռեքվիեմ հաղթական: Խիստ ուշագրավ վերնագիր, առաջին հայացքից հակասական, բայց կռահելի է իմաստը, որ մեզ համար այժմեական է այսօր: Ոչ թե լոկ հետաքրքրական, այլ դարձյալ ինքնատիպ մտահղացում:

Այդ երկը գրել է ամերիկահայ ականավոր երգեհոնահար Պերճ Ժամկոչյանի խնդրանքով: Երևանում էր գտնվում Ժամկոչյանը: «Այո,– պատասխանեց նա իմ հարցին,– երբ տարի մը առաջ Հարությունի դաշնամուրային սոնատը լսեցի հոս՝ իր կատարումով, խնդրեցի, որ երգեհոնի համար ալ աղվոր բան մը գրե, ես կատարեմ»: Եվ նա Բոստոնում, համերգում Բախի երկերի կողքին, կատարել է արդեն այդ «աղվոր բան» ռեքվիեմը, որ ձայնային մեծ հնարավորություններ ունեցող երգեհոն է պահանջում, ինչպես ասում է Ժամկոչյանը, ավելացնելով, որ այս Ռեքվիեմ տրիումֆալը մշտապես մտցրել է իր ծրագրի մեջ և շուտով կատարելու է նաև Գերմանիայում, Ճապոնիայում, Չինաստանում և այլուր: Ահա քանի օր է արդեն, ուզում եմ հասկանալ, իմաստավորել «կոմպոզիտոր Հարություն Դելլալյան» երևույթը: Չեմ հիշում երաժշտության պատմության մեջ նման դեպք. այդքան ուշ տարիքում սկսել, երաժշտական կատարյալ անգրագիտությունից բարձրանալ մինչև ստեղծագործական նվաճումներ: Ուղղակի ասենք՝ հրաշք է: Անհավատալի իրականություն է դարձել մեր կողքին: Առօրյայի սովորությունը թող չխանգարի մեզ տեսնելու այդ իրականությունը և գնահատելու ըստ արժանվույն: Սովորաբար թերություն է համարվում, երբ երաժիշտը մանկությունից չի սկսել իր ուսումնասիրությունը: Բայց տվյալ դեպքում, մտածում եմ, հենց այդ թերությունը վերածվել է առավելության. բնածին տաղանդը, որ ինքնին անիմանալի խորհուրդ է, հանկարծ բացվել է հասուն տարիքում, ասես երկրաչափական հարատևությամբ յուրացրել երաժշտարվեստի միջոցները և դրանք ծառայեցրել ուղղակի հասուն հոգու ինքնարտահայտմանը: Եվ միաժամանակ «երիտասարդ կոմպոզիտոր» են կոչում քառասունյոթամյա Դելլալյանին. իմաստալից պարադոքս:

Հատկանշական է, որ երբ Ժամկոչյանը խնդրել է երկ գրել երգեհոնի համար, Հարությունը ամաչել է ասելու նրան, թե երաժշտական ամենաբարդ այդ գործիքին դեռ անծանոթ է ինքը: Կարճ ժամանակում ուսումնասիրում է երգեհոնային գրականությունը՝ սկսելով Բախից, և ստեղծում իր Requiem Trionfale: Ժամկոչյանն իր խնդրանքից մեկ տարի հետո արդեն կատարում է այդ երկը և նույնիսկ դիմում նոր խնդրանքով՝ գրել կոնցերտ երգեհոնի և սիմֆոնիկ նվագախմբի համար:

Երբ նայում ես Հարությունի դեմքին, մերթ ունենում ես այն տպավորությունը, թե նա ինքն էլ հոգու խորքում զարմանում է հաճախ, հիշելով իր կյանքի ուղին: «Ես շարունակում եմ ամեն օր սովորել, ուսումնասիրելով մեծ կոմպոզիտորների երկերը»,–ասում է նա իր անմիջական, բացսիրտ համեստությամբ, ինչպես ժամանակին բանվոր Հարությունը կասեր, որ ամեն օր գնում է գործարան՝ երկաթ տաշելու: Արդարև, իր դաշնամուրի վրա, մեծ կոպոզիտորների երկերի կողքին, տեսա նաև Ներսես Շնորհալու երաժշտական երկերը, որ նա ուսումնասիրում էր հենց այս օրերին:

Գրական թերթ, 7 Մարտի 1986թ.